КЛІМАТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОБ'ЄКТИ ПРИРОДОРЕСУРСНИХ ПРАВОВІДНОСИН

М.А. ДЕЙНЕГА, доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: marinad@meta.ua

В.К. МАРІНІЧ, аспірант
кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Стаття присвячена дослідженню наукових підходів до характеристики об'єктів природоресурсних правовідносин. Розкрито теоретичні положення представників юридичної науки щодо визначення поняття природних ресурсів як об'єктів природоресурсних правовідносин, виокремлення їх юридичних ознак. Проаналізовано наукові підходи до правової природи кліматичних ресурсів та їх місця у сучасній системі природоресурсних правовідносин.

Природоресурсні відносини складаються з приводу використання та відтворення природних ресурсів або їх властивостей (наприклад, потенційна енергія вод, яка перетворюється на електричну енергію, поверхня води для потреб водного транспорту, властивості атмосферного повітря вміщувати та розчиняти (зменшувати концентрацію) забруднюючі речовини, властивість надр містити в собі підземні сховища газу тощо).

Кліматичними ресурсами називають невичерпні природні ресурси, що включають в себе сонячну енергію, вологу, енергію вітру тощо і визначаються особливостями клімату. Використання визначених властивостей кліматичних ресурсів в якості, насамперед, альтернативних джерел енергії є вкрай актуальним. Кліматичні ресурси на більшій частині території України сприятливі для розвитку альтернативної енергетики. Однак, сучасний стан правового регулювання діяльності, спрямованої на забезпечення раціонального й ефективного використання саме кліматичних ресурсів, потребує удосконалення.

Ключові слова: природоресурсне право, природоресурсні правовідносини, природні ресурси, кліматичні ресурси, клімат

Актуальність.

Природоресурсні відносини можна визначити як сукупність комплексних суспільних відносин щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля. Нині у правовій доктрині, крім предмета правового регулювання природоресурсного права, чимало дискусій викликає визначення об'єкта природоресурсних правовідносин і, зокрема, визначення правової природи кліматичних ресурсів та їх місця у сучасній системі природоресурсних правовідносин. Це пояснюється відсутністю комплексного дослідження теоретичних засад природоресурсних правовідносин, складністю предмета правового регулювання, різноманітністю наукових підходів до розуміння об'єктів природоресурсного права.

В умовах наявності великої кількості наукових поглядів на зазначене явище актуальною залишається проблема щодо формування єдиного підходу до розуміння об'єкта природоресурсних правовідносин. Оскільки, як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, об'єкт у структурі правовідносин утворює внутрішні функціональні зв'язки, що краще піддаються правовому регулюванню, а це, безперечно, сприяє усталеності правовідносин як окремої системи (Єрмоленко, 2004: 11).

З цього приводу Ю.О. Вовк свого часу вказував на те, що предмет природоресурсного права єдиний через єдність і нерозривний зв'язок усіх природних ресурсів, що є об'єктами правового регулювання. У той же час він доволі багатогранний, оскільки виражається в підвидовій різноманітності зазначених відносин, що зу-

мовлено різними видами природних об'єктів, з приводу яких існують суспільні відносини (Вовк, 1986: 10).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню об'єктів природоресурсних та екологічних правовідносин, у тому силі і правової природи кліматичних ресурсів, присвячено наукові роботи таких видатних представників вітчизняної і зарубіжної юридичної науки, як: Г.В. Анісімової, Ю.О. Вовка, В.М. Єрмоленка, Б.В. Єрофєєва, М.Д. Казанцева, І.Б. Калініна, І.І. Каракаша, О.С. Колбасова, М.В. Красової, В.В. Петрова, Ю.С. Шемшученка та інших науковців. Однак, багатьом аспектам піднятої проблематики у науці не достатньо повно приділена увага, що й зумовлює актуальність визначеної теми наукової статті.

Метою статті є дослідження наукових підходів до характеристики об'єктів природоресурсних правовідносин, визначення правової природи кліматичних ресурсів та їх місця у сучасній системі природоресурсних правовідносин.

Результати.

Загальновідомо, що під об'єктом правовідносин розуміють матеріальне або нематеріальне благо, задля одержання, передавання або використання якого суб'єкти вступають у правовідносини. Саме потреба в об'єкті спричиняє виникнення правового зв'язку між суб'єктами, викликає появу й реалізацію їх прав та обов'язків. Об'єкти природоресурсних правовідносин – це ті блага, з приводу яких між суб'єктами вини-

кають, змінюються чи припиняються природоресурсні правовідносини.

Об'єктом природоресурсних правовідносин є природні ресурси – юридично визначена частини навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження і знаходяться в екологічному взаємозв'язку з природними об'єктами, використовується або може бути використана як джерело задоволення потреб людини.

Основними юридичними ознаками природних ресурсів є: а) природний характер походження; б) екологічний взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем та між собою; в) кількісна та якісна обмеженість у навколишньому природному середовищі; г) обмежена можливість або неможливість відтворення окремих видів природних ресурсів; ґ) основні природні ресурси фізично нерухомі та не перемішувані у природному просторі; д) відсутність реальної вартості і в економічному сенсі природні ресурси не є товаром; е) особливий правовий режим їх використання, що містить значну кількість імперативних приписів; є) мета використання – задоволення різноманітних потреб людини тощо.

З урахуванням положень спеціальної галузевої літератури (Быков, 2007; Веснин, 1991; Мелешкин, 1979) природні ресурси як об'єкти природоресурсних правовідносин можна поділити на вичерпні і невичерпні. Вичерпні природні ресурси поділяють на невідновлювані і відновлювані. До невідновлюваних відносять ті з них, які абсолютно не відновлюються або відновлюються набагато повільніше, ніж використовуються (наприклад, надра, корисні копалини). До відновлюваних при-

родних ресурсів відносять земельні ресурси, лісові ресурси, тваринний і рослинний світ тощо. Ці ресурси по мірі їх використання відновлюються.

Відновлювані природні ресурси – це ресурси, що здатні до повного або часткового самовідновлення через розмноження або інші природні цикли відновлення. Такі ресурси можуть відновлюватися у природних процесах або відтворюватися під впливом діяльності людини (Быков, 2007: 7). Відновлення узагальнює не нові процеси створення природних ресурсів, а повернення колишніх їх якісних і кількісних характеристик (Реймерс, 1990: 23). Відтворення природних ресурсів розглядається як: специфічна сфера діяльності суспільного виробництва, спрямована на збереження якості і кількості відновлюваних природних ресурсів на основі цілеспрямованого управління природними процесами; штучне підтримання природних ресурсів на певному рівні за допомогою відповідних ресурсовідновлюваних заходів для досягнення їх продуктивного стану (Газуда, 2014: 16). Наприклад, відновлення лісових ресурсів здійснюється шляхом як природного відновлення, так і за рахунок лісорозведення. Можливими напрямками відтворення природних ресурсів можуть бути також: рекультивація, агролісомеліорація, штучне розведення мисливських тварин і птахів тощо.

Для збереження здатності природних ресурсів до самовідновлення потрібні певні природні умови. Порушення цих умов затримує або взагалі припиняє процес самовідновлення, що слід враховувати при їх використанні. Темпи використання природних ресурсів повинні відповідати темпам їх самовідновлення. По-

рушення цієї відповідності неминуче веде до виснаження природних ресурсів й необхідності вжиття заходів щодо їх відтворення. В іншому випадку, відновлювані природні ресурси можуть стати невідновлюваними.

Невичерпні природні ресурси включають водні, кліматичні і космічні ресурси. Водні ресурси дуже великі. Вода знаходиться у всіх можливих для неї станах. Її загальні ресурси залишаються незмінними і невичерпними. Але з різноманітною діяльністю людини запаси води можуть сильно змінюватися і втрачати свої споживчі властивості. Запаси прісної води є вичерпними і в багатьох місцях значно скоротилися. Став відчуватися її недолік для задоволення різних потреб людини і суспільства.

Фахівці з проблем прикладної кліматології визначають кліматичні ресурси як невичерпні природні ресурси у кліматичній системі (насамперед в атмосфері), що зумовлюють функціонування, розвиток, продуктивність різних галузей народного господарства (Клімат України, 2003), і можуть бути використані для вирішення конкретної задачі у промисловості, сільському, лісовому, рибному господарстві, соціальній сфері тощо (Кліматологія, 2001: 72). Наукові погляди вчених – представників еколого-правової доктрини характеризуються невизначеністю до тлумачення терміну «кліматичні ресурси». Так, деякі науковці зазначають, що використання кліматичних ресурсів обмежується правовою охороною атмосферного повітря у міжнародно-правовій (Шемшученко, 2008: 643) або внутрішній системі екологічного права (Ерофеев, 1999: 310; Кобецька, 2008: 269).

На думку окремих вчених, питання використання кліматичних ресурсів взагалі виключається зі сфери еколого-правового регулювання. Зокрема, за словами Т.Г. Пучініної сам по собі клімат не може розглядатися в якості складової частини природного середовища, а кліматичні ресурси залишаються за рамками правового регулювання в силу їх неореченого характеру (Пучинина, 1999: 9, 46). Кузнєцова Н.В. вказує на те, що використання сонячної енергії або кліматичних ресурсів не піддається у достатній мірі контролю і регулюванню зі сторони людини (Кузнєцова, 2000: 4).

При цьому, деякими вченими у галузі еколого-правової науки неодноразово зверталась увага на те, що поряд з так званими класичними об'єктами екологічного права до сфери правового регулювання включаються й нові – клімат, озоновий шар, повітряний простір тощо (Анісімова, 2014). Краснова М.В. зазначає, що ряд об'єктів екологічного права нині розширюється, зокрема, віднесенням (у тому числі й актами міжнародного екологічного права) до їх числа й клімату, який відображає певні характеристики самої природи (або ж навколишнього природного середовища) (Краснова, 2013).

У галузевій науковій літературі виділяють кліматичні ресурси: енергетичні (сонячна радіація, енергія вітру); теплові (температура повітря та ґрунту); ресурси вологи в атмосфері та ґрунті (хмарність, опади, сніговий покрив, волога у ґрунті); світлові (освітленість); газові (озон та гази в атмосфері) (Клімат України, 2003: 103).

У зв'язку з цим, поняття «кліматичний ресурс» має застосовуватися

для позначення передусім кількісного та якісного ефекту від використання властивостей складових елементів клімату: сонячної радіації, енергії вітру, температури повітря, вологості атмосферного повітря, ґрунту тощо, що вилучаються з навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічних, економічних, соціальних та інших потреб людини.

За такого підходу поняття кліматичних ресурсів частково підпадає під визначення відновлювальних (альтернативних) джерел енергії, передбачене Законами України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 р. і «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 р. Відповідно до зазначених нормативно-правових актів відновлювані джерела енергії – це джерела, що постійно існують або періодично з’являються у навколишньому природному середовищі. Щодо цього Л.О. Бондар зазначає, що альтернативні джерела енергії (сонячна радіація, енергія вітру, морських хвиль, припливів і відпливів, тепло геотермальних вод, землі, сила току річок, енергія біомаси, землетрусів та інші нетрадиційні джерела енергії) є особливими природними ресурсами, а правові норми, що регулюють їх використання, є правовим інститутом у складі природоресурсного права (Бондар, 2005: 340). В.М. Комарницький при цьому, звертає увагу на те, що значна частина відновлювальних (альтернативних) джерел енергії є проявом певних властивостей тих чи інших природних ресурсів (Комарницький, 2012: 142), зокрема, кліматичних природних ресурсів.

Відновлювані джерела енергії (сонячна, вітрова енергія, гідроенергія тощо) дійсно є об’єктом пра-

вового регулювання природоресурсного права, однак їх не можна вважати природними ресурсами, це властивості природних ресурсів, які використовуються з метою постачання енергії. І саме властивості природних ресурсів (прояв притаманної ресурсу якості, відмінна особливість, характерна ознака) обумовлюють межі їх використання (Кодолов, 2011: 140) та визначають особливості правового регулювання.

Висновки і перспективи.

Отже, природоресурсні відносини складаються з приводу використання та відтворення природних ресурсів або їх властивостей (наприклад, потенційна енергія вод, яка перетворюється на електричну енергію, поверхня води для потреб водного транспорту, властивості атмосферного повітря вміщувати та розчиняти (зменшувати концентрацію) забруднюючі речовини, властивість надр містити в собі підземні сховища газу тощо).

Кліматичними ресурсами називають невичерпні природні ресурси, що включають в себе сонячну енергію, вологу, енергію вітру тощо і визначаються особливостями клімату. Використання визначених властивостей кліматичних ресурсів в якості, насамперед, альтернативних джерел енергії є вкрай актуальним. Кліматичні ресурси на більшій частині території України сприятливі для розвитку альтернативної енергетики. Однак, сучасний стан правового регулювання діяльності, спрямованої на забезпечення раціонального й ефективного використання саме кліматичних ресурсів, потребує удосконалення.

Список використаних джерел

1. Анісімова Г.В. Об'єкти екологічних правовідносин: сучасні підходи. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). URL: <http://dspace.nlu.edu.ua> (дата звернення: 12.11.2021 р.).
2. Бондар Л.О. Правові вимоги щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів та їх компонентів. Природоресурсне право України: навчальний посібник / за ред. І.І. Каракаша. Гл. 17. Київ: Істина, 2005. С. 330–344.
3. Быков В.Н. Природные ресурсы и охрана окружающей среды. Москва, 2007. 320 с.
4. Веснин В.Р. Популярная экономика природопользования. Москва: «Наука», 1991. 113 с.
5. Вовк Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть: учебное пособие. Харьков: Вища школа, 1986. 160 с.
6. Газуда М.В. Сутнісна характеристика відновлюваних природних ресурсів та особливості їх використання у сільському господарстві. Збірник наукових праць. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Випуск 11 (44). Луцьк: Луцький НТУ, 2014. С. 12–23.
7. Ерофеев Б.В. Экологическое право: учебник для вузов. Москва: Юриспруденция, 1999. 448 с.
8. Ермоленко В.М. Об'єкт у структурі правовідносин. Юридична Україна. 2004. № 1. С. 11–15.
9. Клімат України: монографія / за заг. ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченка. Київ: Видавництво Раєвського, 2003. 343 с.
10. Кліматологія. Терміни та визначення основних понять. Харків, 2001. 218 с.
11. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
12. Кодолов В.А. Свойства природных ресурсов, обуславливающие правовой режим эксплуатации данных ресурсов. Аграрное и земельное право. 2011. № 2(74). С. 140–143.
13. Комарницький В.М. Правові питання використання альтернативних джерел енергії. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 3. С. 138–145.
14. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2(96)/2013. С. 8–12.
15. Кузнецова Н.В. Экологическое право: учебное пособие. Москва: Юриспруденция, 2000. 168 с.
16. Мелешкин М.Т. Экономика и окружающая среда (взаимодействие и управление). Москва: Экономика, 1979. 202 с.
17. Пучинина Т.Г. Основы экологического права: учебное пособие. Красноярск, 1999. 139 с.
18. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. Москва: Мысль, 1990. 637 с.
19. Шемшученко Ю.С. Предмет і об'єкт екологічного права. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / Ю.С. Шемшученко (ред.). Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.

References

1. Anisimova, H.V. (2014). Ob'iekty ekolohichnykh pravovidnosyn: suchasni pidkhody. Teoriia i praktyka pravoznavstva [Objects of environmental relations: modern approaches. Theory and practice of jurisprudence], 1(5). Available at: <http://dspace.nlu.edu.ua> (in Ukrainian).
2. Bondar, L.O. (2005). Pravovi vymohy shchodo vykorystannia nematerializovanykh pryrodnykh resursiv ta yikh komponentiv. Pryrodoresursne pravo Ukrainy

- [Legal requirements for the use of intangible natural resources and their components. Natural resource law of Ukraine]. Kyiv: Istyna, 330–344 (in Ukrainian).
3. Bykov, V.N. (2007). Pryrodnye resursy y okhrana okruzhaiushchei sredi [Natural resources and environmental protection]. Moskva, 320 (in Russian).
 4. Vesnyn, V.R. (1991). Populiarnaia ekonomyka pryrodopolzovaniya [Popular environmental economics]. Moskva: «Nauka», 113 (in Russian).
 5. Vovk, Yu.A. (1986). Sovetskoe pryrodoresursovoe pravo y pravovaia okhrana okruzhaiushchei sredi. Obshchaia chast [Soviet natural resource law and legal protection of the environment. A common part]. Kharkov: Vyshcha shkola, 160 (in Russian).
 6. Hazuda, M.V. (2014). Sutnisna kharakterystyka vidnovliuvanykh pryrodnykh resursiv ta osoblyvosti yikh vykorystannia u silskomu hospodarstvi. Zbirnyk naukovykh prats. Ekonomichni nauky. Seriya «Ekonomichna teoriia ta ekonomichna istoriia» [Essential characteristics of renewable natural resources and features of their use in agriculture. Collection of scientific works. Economic sciences. Economic Theory and Economic History Series], 11 (44). Lutsk: Lutskyi NTU: 12–23 (in Ukrainian).
 7. Erofeev, B.V. (1999). Ekologicheskoe pravo [Environmental law]. Moskva: Yurysprudentsiya, 448 (in Russian).
 8. Yermolenko, V.M. (2004). Ob'iekt u strukturi pravovidnosyn. Yurydychna Ukraina [Object in the structure of legal relations. Legal Ukraine], 1: 11–15 (in Ukrainian).
 9. Klimat Ukrainy [Climate of Ukraine] (2003) / za zah. red. V.M., Lipinskoho, V.A., Diachuka & V.M., Babichenka. Kyiv: Vydavnytstvo Raievskoho, 343 (in Ukrainian).
 10. Klimatolohiia. Terminy ta vyznachennia osnovnykh poniat [Climatology. Terms and definitions of basic concepts] (2001). Kharkiv, 218 (in Ukrainian).
 11. Kobetska, N.R. (2008). Ekologichne pravo Ukrainy [Environmental law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 352 (in Ukrainian).
 12. Kodolov, V.A. (2011). Svoistva pryrodnykh resursov, obuslovlyvaiushchye pravovoi rezhym ekspluatatsyy dannykh resursov. Ahrarnoe y zemelnoe pravo [Properties of natural resources that determine the legal regime for the exploitation of these resources. Agrarian and land law], 2(74): 140–143 (in Russian).
 13. Komarnytskyi, V.M. (2012). Pravovi pytannia vykorystannia alternatyvnykh dzherel enerhii. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Legal issues of using alternative energy sources. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs], 3: 138–145 (in Ukrainian).
 14. Krasnova, M.V. (2013). Stan ta perspektyvy rozvytku vchennia pro ob'iekty ekologichnoho prava: nauково-методологічні аспекти. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky [Status and prospects of development of the doctrine of objects of environmental law: scientific and methodological aspects. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal sciences], 2(96): 8–12 (in Ukrainian).
 15. Kuznetsova, N.V. (2000). Ekologicheskoe pravo [Environmental law]. Moskva: Yurysprudentsiya, 168 (in Russian).
 16. Meleshkyn, M.T. (1979). Ekonomyka y okruzhaiushchaia sreda (vzaymodeistviye y upravleniye) [Economy and environment (interaction and management)]. Moskva: Ekonomyka, 202 (in Russian).
 17. Puchynyna, T.H. (1999). Osnovy ekologicheskoho prava [Fundamentals of Environmental Law]. Krasnoiarsk, 139 (in Russian).
 18. Reimers, N.F. (1990). Pryrodopolzovaniye: slovar-spravochnyk [Nature management: dictionary-reference]. Moskva: Mysl, 637 (in Russian).
 19. Shemshuchenko, Yu.S. (2008). Predmet i

ob'iekt ekolohichnoho prava. Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichniy kurs [Subject and object of environmental law. Environ-

mental law of Ukraine. Academic course]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «lurydychna dumka», 720 (in Ukrainian).

M.A. Deineha & V.K. Marinich (2021). CLIMATIC RESOURCES AS OBJECTS OF NATURAL RESOURCE LEGAL RELATIONS. *Law. Human. Environment*, 12(4): 28-35. <https://10.31548/law2021.04.004>

Summary. *The article is devoted to the study of scientific approaches to the characteristics of the objects of natural resource relations. Theoretical positions of the representatives of legal science on the definition of the concept of natural resources as objects of natural resource legal relations, the separation of their legal features are revealed. Scientific approaches to the legal nature of climatic resources and their place in the modern system of natural resource legal relations are analyzed.*

Natural resource relations consist of the use and reproduction of natural resources or their properties (for example, the potential energy of water, which is converted into electricity, water surface for water transport, the properties of atmospheric air to contain and dissolve (reduce concentration) pollutants, the property of subsoil underground gas storage facilities, etc.).

Climatic resources are called inexhaustible natural resources, which include solar energy, moisture, wind energy, etc. and are determined by the peculiarities of the climate. The use of certain properties of climatic resources as, first of all, alternative energy sources is extremely important. Climatic resources in most of Ukraine are favorable for the development of alternative energy. However, the current state of legal regulation of activities aimed at ensuring the rational and efficient use of climate resources needs to be improved.

Keywords: *natural resource law, natural resource legal relations, natural resources, climatic resources, climate*